

Mgr. Zdeněk Kříž, Ph.D.

Co s armádou v novém bezpečnostním prostředí?

(Politické souvislosti a důsledky reformy Bundeswehru)

Připravovaná a probíhající reforma německé branné moci má nejenom vojenské, ale logicky i četné politické souvislosti a důsledky. Její hlavní motivy leží v pozvolné „militarizaci“ německé bezpečnostní politiky. Termín militarizace ovšem neznamena, že by současné Německo usilovalo o zvrácení uspořádání v Evropě prostřednictvím použití ozbrojené moci. Násilnou revizi dnešního uspořádání v Evropě si v Německu téměř nikdo nepřeje. Kdyby se snad takové politické síly objevily a získaly politickou moc, je Německo (a jeho branná moc) příliš zapojeno do euroatlantických bezpečnostních struktur, a zejména do Severoatlantické aliance, než aby se jim tento posun mohl rychle a snadno zdařit. Militarizace současné německé bezpečnostní politiky není nic jiného než posun od *absolutního* odmítání používání německé armády jako nástroje bezpečnostní politiky (samozřejmě s výjimkou obrany vlastního území) k nasazování Bundeswehru v zahraniční v širokém spektru operací, samozřejmě pouze v aliančním rámci a pod alianční kontrolou.

Nutnost reformy

Vyloučení mocenských nástrojů z katalogu instrumentů německé zahraniční politiky minulých 45 let mělo své hluboké historické kořeny v traumatech německé společnosti souvisejícími s nacionálně-socialistickým režimem. Jinými slovy Bundeswehr budovaný po celou dobu studené války k obraně teritoria se přes velmi podstatné reformy první poloviny 90. let 20. století, jež souvisejí se sjednocením Německa, ukázal být neadekvátně strukturovaný, vyzbrojený, nedostatečně vycvičený a nevhodně financovaný vzhledem k charakteru současného bezpečnostního prostředí. Reformu Bundeswehru tedy musíme analyzovat v souvislosti s v úvodu zmiňovaným posunem německé zahraniční politiky.

Probíhající reforma není výrazem nějaké libovůle německých politických elit. To je možné odmítnout, protože její důvod je ryze pragmatický. Armáda, jež není schopna plnit úkoly vyplývající ze zahraniční a bezpečnostní politiky země, je pouze neužitečným přítěžkem společnosti. Je paradoxní, že velmi závažná reforma německé branné moci a celkový obrat německé politiky směrem k jejímu častějšímu užívání mimo území Německa se děje prostřednictvím politiků (R. Scharping, J. Fischer a G. Schröder), kteří se v minulosti ve svém biologickém a politickém mládí projevovali jako levicoví radikálové odmítající demokratický režim a zejména armádu. Na konci 90. let se však již jedná o vrstvu s demokratickým režimem zcela konformních politiků, která kontinuálně navázala na zahraniční a bezpečnostní politiku německé křesťanské pravice. V zahraničněpolitické oblasti tito bývalí radikálové dokonce prolomili „Kohlovu doktrínu“, tedy zásadu, že voják Bundeswehru nevstoupí na území státu, po němž pochodoval jeho děd v uniformě wehrmachtu nebo zbraní SS.

Reforma německého Bundeswehru představuje po celou dobu trvání rudo-zelené koalice v Německu významné téma německé bezpečnostní politiky a logicky i významné téma stranicko-politických debat. Přestože dílčí reformy Bundeswehru (na nichž měl velký podíl ministr obrany V. Rühe) proběhly již v průběhu 90. let za vlády koalice CDU/CSU a FDP, na konci 90. let byl Bundeswehr velmi málo připraven na úkoly vyplývající z nového bezpečnostního prostředí. I přes rozhodnutí ústavního soudu připouštějícího účast ve vojenských operacích mimo území Německa (překonávající tím zásady vojenské politiky H. Schmidta a H. D. Genschera) a přes celkový velmi pozvolný trend zmiňované „militarizace“ německé bezpečnostní politiky, vyznačující se připouštěním stále větší míry vojenského angažování se v zahraničí, byly i nadále základní parametry německé armády (rozsah, výzbroj a struktura) odvozovány primárně od úkolů při obraně teritoria. Tím byl Bundeswehr nevhodný pro provádění operací **krizového managementu** v rámci tzv. petersberských úkolů (humanitární a záchranné mise, mírové mise, krizový management), jakož i pro provádění intervencí v aliančním rámci mimo články 5 a 6 Washingtonské smlouvy.

V této souvislosti je důležité, že postavení Německa v NATO začaly nepříjemně omezovat pochybnosti německých spojenců o schopnostech německé armády dostát zahraničněpolitickým závazkům a ambicím země. Pochybnosti ve druhé polovině 90. let také vzbuzoval a vzbuzuje i v současnosti nízký podíl německých obranných výdajů na HDP, jenž dlouhodobě stagnuje a osciluje v současnosti okolo 1,5 %. Relativní obranné výdaje Německa totiž patří v porovnání s ostatními státy NATO k těm nejmenším a v zásadě odsouvají Německo v rámci Severoatlantické aliance téměř do role „černého pasažéra“ (*free rider*).

Hned při nástupu rudo-zelené koalice k moci v říjnu 1998 se obě levicové strany shodly na svolání komise k reformě Bundeswehru, což potvrdily v koaliční smlouvě. Hlavní podněty pro dosud bezprecedentní (ve srovnání s vývojem 90. let) reformu německé branné moci zahájenou v roce 2000 ale přišly ze zahraničí, což vzhledem k velkému propojení německé bezpečnostní politiky s bezpečnostní politikou Severoatlantické aliance nemůže být žádným velkým překvapením.

Tím nejzávažnějším impulzem bylo schválení koncepce **iniciativy ke zvýšení obranných schopností (DCI - Defense Capabilities Initiative)** na vrcholném setkání Severoatlantické aliance v dubnu 1999 ve Washingtonu. Hlavní cíl DCI spočívá v **přizpůsobení armád členských států Severoatlantické aliance charakteru nového bezpečnostního prostředí**, tedy zejména v zlepšení interoperability v multinacionálním rámci. Z takto stanoveného záměru vyplývá pro Německo - při velkém zjednodušení - zejména zlepšení schopností v oblasti strategického transportu (přepravy jednotek), zvýšení schopností prostředků strategického průzkumu, zlepšení schopnosti jednotek přežít na soudobém bojišti a celkové zlepšení interoperability velitelských struktur a komunikačních systémů.

Druhý zahraničněpolitický impulz pro reformu německé branné moci přišel v prosinci 1999 v souvislosti s vyhlášením **základního evropského vojenského cíle (EHG - European Headline Goal)** na summitu Evropské unie v Helsinkách. Vytyčený cíl EHG - tj. program výstavby evropských sil rychlé reakce o specifikovaných parametrech - je nutné analyzovat v souvislosti s budováním jak koncepce tzv. **společné evropské zahraniční politiky (CFSP - Common Foreign and Security Policy)**, tak **evropské bezpečnostní a obranné politiky (ESDP - European Security and Defense Policy)**, což jsou projekty pokoušející se o získání schopnosti Evropské unie vést operace krizového managementu v rámci petersberských úkolů, v podstatě nezávisle na prostředcích Spojených států. Třetím impulzem pro započatou reformu Bundeswehru pak byly zkušenosti německých jednotek v zahraničí.

Celkově můžeme konstatovat, že přijaté závěry v oblasti zvyšování vojenských schopností jsou založeny na zkušenostech NATO z provádění různých typů operací krizového managementu a z války proti Jugoslávii v roce 1999, tedy z vojenských akcí NATO mimo články 5 a 6 Washingtonské smlouvy.

Etapy reformy

Reforma Bundeswehru je vlastně proces připravovaný od roku 1998 a realizovaný od roku 2000. Můžeme v něm vymezit několik etap. Nejprve provedla nová vláda mapování situace v německé armádě, k čemuž posloužilo zpracování dokumentu s názvem „*Bestandaufnahme der Bundeswehr an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*“.

- V květnu 1999 byla sestavena komise „*Gemeinsame Sicherheit und Zukunft der Bundeswehr*“ v čele s R. von Weizsäckerem s velmi obsáhlým a ambiciózním úkolem. Ten spočíval v obsáhlé analýze bezpečnostní situace ve světě, ve vyhodnocení bezpečnostních rizik a předpokládaných úkolů Bundeswehru a v návrhu jeho rozsahu, organizační struktury, způsobu rekrutace, výcviku a výzbroje.

Původně se očekávalo, že komise bude mít pro naplnění tak rozsáhlého zadání k dispozici zhruba jeden a půl roku, avšak vývoj na politické scéně ve SRN si vynutil ukončení práce již po jednom roce. Dne 23. 5. 2000 předala komise závěrečnou zprávu pod názvem „*Gemeinsame Sicherheit und Zukunft der Bundeswehr*“. Zpráva předpokládala redukci Bundeswehru na 240 000 mužů, z nichž by pouze 25 000 představovali vojáci základní vojenské služby při služební době 10 měsíců (celkem tedy 30 000 povolanců za rok). Z celkového počtu by bylo 140 000 vojáků začleněno do sil určených pro nasazení v rámci sil krizové reakce (*Einsatzkräften*) a počet občanských zaměstnanců by byl redukován na 80 000.

Zpráva dále předpokládala posílení rozhodovacích pravomocí generálního inspektora včetně posílení orgánů sloužících k zajištění jeho činnosti, zahrnutí úkolů společných pro všechny složky ozbrojených sil pod nově zřízené oddělení „centrální vojenské služby“ a privatizaci části služeb, zejména v oblasti logistiky, vzdělávání, výzkumu, vývoje a nákupu materiálu.

Přestože obrana teritoria je dle stanoviska komise nejdůležitějším úkolem Bundeswehru, vychází komise z předpokladu, že vzhledem ke struktuře bezpečnostních rizik je spíše pravděpodobné nasazení Bundeswehru v rámci operací krizového managementu.

Velmi důležitá je i změna filozofie případného zajištění obrany země a spojenců při přímém vojenském napadení. Základní parametry Bundeswehru by se dle závěrů komise měly odvíjet od potřeb operací krizového managementu mimo teritorium SRN, protože obrana země je v současném bezpečnostním prostředí ostatně z perspektivy nejbližších let velmi málo pravděpodobná.

Varianta zasazení ozbrojených sil by se při realizaci návrhu komise proto primárně prováděla silami a prostředky určenými k operacím mimo území Německa, zatímco současná filozofie předpokládá, že operace mimo území SRN se budou provádět silami a prostředky budovanými pro přímou obranu teritoria a spojenců.

Na základě doporučení komise by Bundeswehr měl být připraven vést souběžně dvě multinationálně vedené operace v rámci plnění úkolů krizového managementu v síle jedné brigády, celkem tedy s téměř 16 000 vojáky.

- Souběžně s tímto dokumentem byla vypracována **zpráva tehdejšího generálního inspektora** (v podstatě náčelníka generálního štábu) **Bundeswehru H. P. v. Kirchbacha** „*Eckwerte für die konzeptionelle und planerische Weiterentwicklung der Bundeswehr*“. Generální inspektor navrhoval redukci Bundeswehru na 290 000 vojáků, zkrácení základní vojenské služby na 9 a 7 měsíců s častějšími cvičeními při počtu 85 000 vojáků základní služby (104 000 povolanců za rok), výstavbu sil krizové reakce disponujících 157 000 vojáky a omezení počtu civilního personálu na 109 000. K jeho návrhům patřila dále redukce a reorganizace velitelských struktur, opatření ke zlepšení hospodárnosti a zlepšení spolupráce se soukromým sektorem.
- Vláda v souvislosti s reformou Bundeswehru přijala v polovině roku 2000 dokument „*Die Bundeswehr sicher ins 21. Jahrhundert. Eckpfeiler für eine Erneuerung von Grund auf*“. Dle obecných rysů této koncepce v současnosti probíhá transformace německé armády. Na základě tohoto dokumentu vláda předpokládala redukci Bundeswehru na 277 000 vojáků (z toho 22 000 míst je určeno pro vzdělávání a získávání civilní kvalifikace vojáků) a 80 000 - 90 000 civilních zaměstnanců. Z celkového počtu vojáků by 150 000 mělo být zařazeno do sil krizové reakce. Vláda dále předpokládá zkrácení základní vojenské služby na 6 a 9 měsíců při zamýšleném počtu 77 000 míst pro vojáky základní služby (tedy zhruba 100 000 povolanců ročně).

Struktura a rozsah Bundeswehru by v první řadě měly být určeny potřebami obrany země a obrany spojenců v rámci závazků kolektivní obrany, a teprve potom požadavky operací krizového managementu v rámci peterbergsých úkolů a operací mimo články 5 a 6 Washingtonské smlouvy. Argumentem pro tento závěr je mnohem větší podíl vojáků základní služby než v případě návrhu komise R. v. Weizsäckera. Shody a rozdíly výše uvedených koncepcí srovnává následující tabulka:

Autor	Rozsah (tisíce)	Síly krizové reakce	Počet vojáků ZVS (tisíce)	Délka ZVS (měsíce)	Filozofie budování BW
Weizsäcker	240 vojáků 80 civilistů	140 vojáků	25	10	KR
Kirchbach	290 vojáků 109 civilistů	157 vojáků	85	9 a 7	OT
Vláda (Eckpfeiler)	277 vojáků 80 (90) civilistů	150 vojáků	77	9 a 6	OT

Legenda: BW - Bundeswehr KR - krizová reakce ZVS - základní vojenská služba OT - obrana teritoria

V říjnu 2000 byl přijat dokument „*Neuausrichtung der Bundeswehr. Grobausplanung. Ergebnisse und Entscheidungen*“. Na tuto rámcovou koncepci navázalo 16. 2. 2001 rozhodnutí o budoucí struktuře posádek ve SRN, které je obsaženo v dokumentu „*Die Bundeswehr der Zukunft. Ressortkonzept Stationierung*“.

□ **V polovině roku 2001 německá vláda shrnula dosažené výsledky dokumentem „*Die Bundeswehr der Zukunft. Sachstand der Reform 1. Juni 2001*“.**

Po drobných úpravách politického zadání má být cílovým stavem v roce 2006:

- Redukce tabulkových počtů Bundeswehru z 340 000 vojáků (skutečný stav je 310 000) na 282 000 mužů a žen.
- Zvýšení počtu vojáků z povolání a vojáků na čas ze současných 186 000 na 202 000.
- Posílení sil krizové reakce (*Einsatzkräften*) na 150 000 vojáků.
- Získání schopnosti provádět jednu operaci mimo území Německa v síle 50 000 vojáků po dobu 12 měsíců, nebo dvou menších v rozsahu 10 000 vojáků teoreticky neomezeně dlouho.
- Zachování všeobecné branné povinnosti a základní vojenské služby při předpokládaném počtu 53 000 vojáků devítiměsíční základní služby a 27 000 dobrovolně dle-sloužících vojáků.
- Redukce počtu občanských zaměstnanců ze 120 000 na 80 - 90 000 v roce 2010.
- Redukce jednotek pozemního vojska v rozmezí 30 - 50 % na cílový stav 134 000 vojáků.
- Redukce jednotek leteckých sil o 25 %, jednotek protiletadlových raketových systémů o 30 % a logistických jednotek o 50 % na cílový stav 51 000 vojáků.
- Námořnictvo o síle 20 000 vojáků.
- Uzavření 58 posádek a podstatné zmenšení 40 posádek.
- Zachování všech principů „vnitřního vedení“ (*Innere Führung*) a principů „voják - občan státu v uniformě“ (*Bürger-Soldat*).

Stručně řečeno, Bundeswehr budoucnosti by měl být po ukončení reformy po roce 2006 menší, mobilnější, s pružnější velitelskou strukturou, orientovaný více než v minulosti na operace mimo teritorium Německa, redukováný o část těžkých zbraňových systémů, vybavený odpovídající technikou umožňující strategickou mobilitu, strategický průzkum a vedení boje inteligentní municí na hranici dosahu a mimo dosah prostředků protivníka a oproštěný od části podpůrných struktur, jež budou privatizovány.

Jedinou konstantu při současných změnách v ozbrojených silách Německa představuje zachování a posílení principů „vnitřního vedení“ a „voják-občan státu v uniformě.“

Reforma armády jako vnitropolitické téma

Probíhající reforma Bundeswehru velmi zasáhla a ovlivnila politický život Německa posledních let. Nebyla a není samozřejmě jediným a ani ve společnosti tím nejnaléhavěji vnímaným politickým tématem. Ovšem ve srovnání s minulými léty se reforma německé branné moci zasloužila o zvětšení zájmu německé veřejnosti a německých politických elit o vlastní armádu. V celém procesu můžeme vyznat základní politickou strategii rudo-zelené koalice spočívající ve snaze získat pro reformu německé armády co nejširší možný společenský

a politický konsenzus. Proto se německá vláda vždy snažila o co největší možnou transparentnost probíhajících procesů, i když se samozřejmě vždy mohou najít kritici požadující více informací. Proto také byla svolána nadstranická komise v čele s R. von Weizsäckerem a vláda se snažila najít společnou řeč i s pravicovou opozicí.

Jak již bylo výše uvedeno, reforma Bundeswehru se stala jedním z témat německé vnitřní politiky. Na základě těchto debat můžeme učinit několik velmi zajímavých a pro výzkum politiky i velmi důležitých závěrů.

Předně se ukázalo, že německé politické strany disponují poměrně širokým spektrem odborníků, kteří jsou schopni se kvalifikovaně vyjadřovat k armádě. Jak SPD, tak CDU/CSU se projeví jako strany schopné zpracovat relativně ucelené koncepce reformy armády. Dokonce i strana s tradičně antimilitaristickým zaměřením, tedy Zelení, předložila vlastní představy reformy Bundeswehru, které se sice odvíjely mimo hlavní proud německých politických úvah, protože předpokládaly mnohem větší redukci Bundeswehru (na 200 000 vojáků), zrušení povinné vojenské služby a v některých návrzích dokonce i všeobecné branné povinnosti, avšak které jsou zcela v intencích vývoje v ostatních aliančních zemích a z hlediska logiky věci mohly být alternativou k ostatním návrhům (a možná že v blízké budoucnosti i budou). Téma reformy Bundeswehru se v důsledku programového rozporu mezi stranami rudo-zelené koalice stalo natolik závažným, že rozpory mezi stranami vládní koalice dokonce hrozily vyústit ve vládní krizi a výměnu koaličního partnera sociální demokracie. Na konec se však díky rezignaci Zelených na vlastní program v této oblasti podařilo hrozící nebezpečí rozpadu vlády zažehnat.

Celá stranicko-politická diskuze o reformě Bundeswehru je zajímavá i z důvodu testování hypotézy o rámcové shodě rozhodujících politických sil ve stabilizovaných demokraciích v oblasti bezpečnostní politiky. Z hlediska struktury stranicko-politického systému SRN můžeme za rozhodující politické síly považovat SPD a CDU/CSU. Při analýze jejich představ o reformě německé branné moci skutečně dojedeme k závěru, že rámcová shoda existuje. Obě dvě strany jsou v zásadě pro redukci Bundeswehru, pro posílení schopnosti provádět vojenské operace mimo vlastní území Německa, pro zachování všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby, pro modernizaci potřebných zbraňových systémů a nákupy nových atd. Tato rámcová shoda (teoreticky umožňující kompromisně a věcně vyřešit existující rozpory) se však pouze minimálně promítá do politické diskuze o reformě německé armády, neboť se z tohoto věcného problému stal problém, jenž je předmětem velmi hektických a mnohdy zbytečných stranicko-politických půtek, které se nezakládají na principiální rozdílnosti stranických programů. Volby v Německu situaci pravděpodobně ještě vyostří.

V politické rovině se do reformy Bundeswehru promítá také liberálně-korporativní model zprostředkování zájmů fungující v Německu. Vláda se snažila všechny zásadní reformní kroky předjednat s nejvlivnějšími zájmovými organizacemi, jichž se probíhající reforma dotýká. Mezi ně patřily zejména zájmové organizace podnikatelů, odborů sdružující zaměstnance armády a **Deutsche Bundeswehr Verband reprezentující v Německu zájmy vojáků**. Svaz (a jeho předseda B. Gertz) velmi aktivně vystupoval při ovlivňování výsledné podoby německé armády a můžeme konstatovat, že vláda se snažila sporné body řešit kompromisem a jednáním. Svaz položil hlavní důraz na pozvolnost reformy a na zajištění kompenzací pro ty příslušníky armády, kteří v důsledku redukce počtů přijdou o zaměstnání. Dosavadní stav výzkumu též naznačuje, že svaz se pokoušel nepřímo podporovat přijetí takového politického řešení, které by znamenalo nejmenší redukci německé branné moci.

Německá debata o reformě Bundeswehru, zahájená politickými představiteli, jež z větší části ve svém mládí byli proti mocenským nástrojům zahraniční a bezpečnostní politiky státu, se nevymyká z obdobných debat vedených v západní a střední Evropě. Jejich hnacím motorem je zájem disponovat v novém bezpečnostním prostředí adekvátní vojenskou mocí, jež na straně jedné nebude nezvladatelnou zátěží pro ekonomiku státu a která na straně druhé bude reálně nasaditelná v celém spektru předpokládaných operací.

Reforma a s ní spojená redukce Bundeswehru je zahraničněpolitickou a do jisté míry i ekonomickou nutností vyplývající z obecných tendencí vývoje současného bezpečnostního prostředí a z obecných trendů vývoje postavení armády v demokratickém režimu. V zásadě obdobným způsobem totiž probíhají i reformy armád německých sousedů.

Německé zkušenosti s politickým prosazením reformy armády i s praktickou realizací ve vojenské rovině by také možná byly poučné i pro politické a vojenské elity dalších evropských států, Českou republiku nevýjimaje. Politickou rovinu problému mohou zanalyzovat politologové, vojenská rovina je již ale doménou specialistů vojenské vědy.

Literatura:

- Bahr, E.: Deutsche Interessen. Streitschrift zu Macht, Sicherheit und Außenpolitik. München 2000.
- Bald D. v.: Sechs Legenden über der Wehrpflicht. *Blätter für deutsche und internationale Politik* 6/1997.
- Bartels, H.: Eine neue Bundeswehr. *Europäische Sicherheit* 9/2000.
- Bredow, W.: Die Zukunft der Bundeswehr. Gesellschaft und Streitkräfte im Wandel.
- Joffe, J.: Ein Wunderwerk der Kontinuität. Parameter rot-grüner Außenpolitik. *Blätter für deutsche und internationale Politik* 11/1999.
- Handl, V.: Reforma bundeswehru: obtížné zadání pro německou politiku. *Mezinárodní politika* 2/2001.
- Hellmann, G.: Nationale Normalität als Zukunft? Zur Außenpolitik der Berliner Republik. *Blätter für deutsche und internationale Politik* 7/1999.
- Huber, R. K. - Schmidt, B.: Auf der Suche nach einem neuen Gleichgewicht. *Europäische Sicherheit* 2/2000.
- Kamp, K. H.: Die Zukunft der Bundeswehr: Die Diskussion in der CDU/CSU. Aus Politik und Zeitgeschichte B43/2000.
- Kříž, Z.: Bezpečnostní politika Německa. Závěrečná zpráva z grantového projektu Ústavu strategických studií Vojenské akademie v Brně. Brno 2001.
- Kirchbach, H. P.: Die Bundeswehr an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. *Europäische Sicherheit* 1/2000.
- Lambsdorff, G. H.: Jedno Německo a jeho zahraniční politika. *Mezinárodní politika* 2/2001.
- Lange, M.: Die Bundeswehr auf dem Weg ins 21. Jahrhundert. *Europäische Sicherheit* 10/2000.
- Longhurstová, K.: Na prahu dospělosti? Reforma německých ozbrojených sil. *Mezinárodní vztahy* 2/2001.
- Meyer, B.: Wehrpflicht und Bundeswehr-Reform. Aus Politik und Zeitgeschichte B43/2000.
- Robertson, G.: Wir brauchen Streitkräften des 21. Jahrhunderts. *Europäische Sicherheit* 3/2000.
- Rühe, V.: Deutsche Sicherheitspolitik. Die Rolle der Bundeswehr. *Internationale Politik* 4/1995.
- Rühl, L.: Deutsche Interessen auf dem Prüfstand. Neue Aufgaben für die europäische Sicherheitsarchitektur. *Internationale Politik* 7/1998.
- Rühl L.: Die Bundeswehr-Reform aus bündnispolitischer Sicht. Aus Politik und Zeitgeschichte. B43/2000.
- Scharping, R.: Die Europäische Sicherheit und Verteidigungsidentität und die transatlantischen Beziehungen. *Europäische Sicherheit* 3/2000.
- Varwick, J.: Die Bundeswehr reformieren. *Internationale Politik* 7/2000.
- Varwick, J.: Die Reform der Bundeswehr. Konturen und Defizite einer geführten Debatte. *Gegenwartskunde* 3/2000.
- Wagner, P. M.: Außenpolitik in der Koalitionsdemokratie. *Internationale Politik* 4/1998.
- Weise, H. H.: Erfahrungen aus dem Einsatz der Bundeswehr auf dem Balkan. *Europäische Sicherheit* 11/2000.